

LES BULLANGUES DE BARCELONA (1835-1837): ESTAT DE LA QÜESTIÓ

PEP RUEDA SABALA
Ajut personal investigador novell
Universitat de Barcelona
ORCID ID: 0000-0002-5671-1720
peprueda@ub.edu

RESUM

L'estudi històric de les primeres bullangues de Barcelona (1835-1837), peça clau en l'esdevenir de la inestable i turbulenta llarga dècada de 1830-1843, està sent hoste, a raó de la transformació en sentit social i cultural de la història política, d'una notable renovació historiogràfica. La convergència entre les aportacions de la historiografia socioeconòmica d'inicis de la segona meitat del segle xx, i la història política as-sentada durant les darreres dècades del mateix segle, ha facilitat la creació d'estudis holístics respecte del fenomen en qüestió. L'article que segueix elabora un estat de la qüestió en el qual es ressalta tal procés d'hibridació historiogràfica i, paral·lelament, es presenten els debats restants i els consensos assolits per la renovada història política de les bullangues de Barcelona.

Paraules clau: classes populars, burgesia, revolució liberal, bullangues, historiografia.

Fecha de entrega: 28 de octubre de 2021
Fecha de aceptación: 17 de diciembre de 2021

ABSTRACT

The Bullangues of Barcelona (1835-1837): State of the Art

The historical research on the topic of Barcelona's first «bullangues», a key process to understand the unstable and turbulent long decade of 1830-1843, has been subject to a profound historiographical renovation caused by the adoption of a social and cultural perspective by political historians. The concurrence between the nineteenth-fifties to nineteen-seventies socioeconomic historiography and late-twentieth-century political historians, has enabled the creation of a new and holistic perspective of the phenomenon in question. The article that follows elaborates a historiographical review focusing on the aforementioned hybridization while, on the other hand, presents the debates and consensus that the new political history has constructed around Barcelona's first «bullangues».

Keywords: working class, bourgeoisie, liberal revolution, bullangues, historiography.

PEP RUEDA SABALA Nascut a Barcelona l'any 1995. Graduat en Història per la Universitat de Barcelona amb premi extraordinari de fi de grau (2019) i màster en Història Contemporània i Món Actual per la Universitat de Barcelona i la Universitat Oberta de Catalunya amb premi extraordinari de fi de màster (2020). Actualment en possessió d'un Ajut FPU-2020 per a la realització del doctorat a la Universitat de Barcelona. Els camps de recerca a treballar en l'esmentat doctorat són els orígens de la mobilització popular amb sentit polític, la seva expressió en forma anticlerical i el seu vincle amb el pensament liberal.

L'any 1990, prenent part a les jornades de debat “Revoltes populars contra el poder de l'Estat” celebrades a Reus, la historiadora Anna Maria Garcia Rovira afirmava, en relació amb el fenomen de les bullangues que “si bé ens és proper en el temps, ens resulta encara tan desconegut”.¹ Malgrat que es pogués discutir la proximitat temporal de què parlava Garcia Rovira, a inicis de la dècada dels noranta del segle passat resultava clamorosa la manca d'estudis historiogràfics enfocats a treballar un fenomen que comportà la mort d'eclesiàstics i autoritats militars, portà a l'empresonament de centenars de ciutadans i,

¹ Garcia Rovira, 1992: 94.

a raó de l'incendiarisme, redibuixà el mapa urbà de la ciutat comtal. Els fets als quals es referia Garcia Rovira, ubicats en la llarga dècada de 1830 a 1843 però produïts concretament entre els períodes 1835-1837 i 1842-1843, generaren interès en la seva immediata contemporaneïtat però, ràpidament, a causa de la imposició del moderantisme liberal i d'una tradició clerical que en demonitzà les accions, perderen popularitat entre els historiadors de principis del vuit-cents. Garcia Rovira, qui acabaria per elaborar gran nombre de recerques referents a les bullangues, palesava tal manca d'estudis i, sent conscient de les aportacions que autors com Jaume Vicens Vives, Josep Maria Ollé Romeu i Josep Fontana havien construït a partir de la segona meitat del segle xx, reclamava la necessitat d'encetar un nou període d'investigació que permetés aprofundir més en les causes i conseqüències d'aquest fenomen revolucionari.

Sortosament i, en contra d'allò que acostuma a succeir en el camp de la Història, les paraules de la historiadora no foren desateses i, a partir de la dècada de 1990, l'estudi de les bullangues cresqué en volum gràcies, especialment, a l'ampliació dels horitzons historiogràfics en què s'havien encabint tals successos. Les primeres visions romàntiques, així com les marxistes i estructuralistes dels autors esmentats, donaren pas i confluïren amb anàlisis culturals i socials de la política multiplicant, en conseqüència, la complexitat historiogràfica del fenomen en qüestió. L'objectiu del text que segueix es troba en la voluntat de traçar un estat de la qüestió què, posant especial interès a sintetitzar aquesta complexitat historiogràfica actual, permeti conèixer-ne també els orígens per comprendre les arrels historiogràfiques dels debats que dificulten l'establiment d'un consens total en l'actualitat.

Ara bé, mentre Garcia Rovira entenia les bullangues com un fenomen dividit en dues etapes marcades per les diferències però sobretot per les continuïtats i, en conseqüència, reclamava atenció historiogràfica per ambdós períodes en conjunt, els estudis que sorgiren a partir de la dècada de 1990 tendiren a centrar-se en un període o altre. En cap cas negant les evidents continuïtats, autors com Manel Risques² i Antoni Moliner,³ entengueren els períodes 1835-1837 i 1842-1843 com etapes revolucionàries marcades per contextos suficientment diferenciables i, per tant, de necessari treball individual. La Primera Guerra Carlina (1833-1840), la crisi econòmica i la reacció a la implementació de les primeres mesures liberals, per al bienni 1835-1837 i; el desencís amb les polítiques liberals, la qüestió d'Espartero i la conformació de les primeres associacions obreres, per al període 1842-1843, denoten un marc polític, econòmic i social suficientment diferenciable entre una etapa i altra. És per aquesta raó què, a l'hora d'estudiar els fenòmens revolucionaris, els diversos historiadors han entès la llarga dècada de 1830-1843 com una etapa de continuïtats però, paral·lelament, han tractat cadascun dels seus períodes per separat.

² Manel Risques publicà dos articles dedicats al període què, com es pot observar, tractaren els períodes esmentats per separat: Risques, 1980 i Risques, 1994.

³ Antoni Moliner publicà diversos estudis del període però centrant-se especialment en el bienni 1835-37: Moliner, 1993; Moliner, 1997a.

Amb tot, en elaborar un estat de la qüestió relatiu a les bullangues, cal centrar-se en una o altra etapa per a comprendre correctament l'evolució recent de la historiografia de les bullangues i el punt en el qual es troba actualment. És per això que aquest breu article se centrarà específicament a analitzar els distints autors i perspectives historiogràfiques que han treballat el bienni 1835-1837. Així, tot i que diversos autors, especialment en obres de llarg abast, hagin treballat ambdues etapes en successió, el focus d'aquest treball serà la producció historiogràfica centrada a estudiar el bienni iniciat amb la bullanga del 25 de juliol de 1835 i terminat al llarg de la tardor de 1837.

Els successos d'aquest bienni feren córrer rius de tinta en les dècades que els seguiren, unes primeres anàlisis que sorgiren d'una història de caràcter militant, és a dir, foren creades rere l'objectiu d'establir una interpretació concreta de les bullangues que beneficiés els interessos polítics dels respectius autors. Paradigma en sentit liberal progressista d'aquesta història es troba en les obres de Joaquín del Castillo Mayone⁴ i Francesc Raüll⁵ mentre, en un espai més moderat, s'hi poden trobar les obres de Josep Coroleu⁶ i, provinent d'un món conservador catòlic destaquen les obres de Fernando Patxot i Ferrer.⁷ Ja al tombant del segle XIX al XX, en una línia militant catòlica similar de la història, les obres de Gaietà Barraquer i Roviralta,⁸ així com el recordatori que publicà R. Rucabado⁹ pel centenari dels fets, perpetuaren interpretacions en què l'anticlericalisme prengué tot protagonisme en l'exposició de les bullangues. Les obres d'interès historiogràfic prèvies a la dècada de 1950 no terminen aquí però, cenyint-se a l'objectiu de tot *état de la question*, l'article que segueix s'enfocarà en la producció historiogràfica propiciadora dels consensos i debats actuals, raó per la qual tractarà, únicament, historiografia produïda a partir de la segona meitat del segle XX.

1. EL PREDOMINI HISTORIOGRÀFIC DE LES PERSPECTIVES D'ESTUDI SOCIOECONÒMIQUES

L'adveniment de la segona meitat del segle XX vingué acompanyat de l'evolució, en sentit positivista, de la historiografia catalana i, de retruc, de la historiografia de les bullangues. Les aproximacions que construïren autors com Jaime Carrera Pujal¹⁰ i Francesc Curet,¹¹ determinades per la màxima positivista de la política vinculada a les elits i els grans homes, dotaren a la Barcelona de les bullangues d'una nova dimensió i, en conseqüència,

⁴ Castillo Mayone, 1837.

⁵ Francesc Raüll, 1835.

⁶ Coroleu, 1888.

⁷ Patxot i Ferrer, 1851.

⁸ Barraquer i Roviralta, 1917.

⁹ Rucabado, 1935.

¹⁰ Carrera Pujal, 1957.

¹¹ Curet, 1971.

obriren un nou marc d'estudi respecte d'aquest període. En allunyar-se del romanticisme en l'estudi històric, Carrera Pujal pogué ubicar i vincular les bullangues al context polític de caràcter revolucionari liberal en el qual es produïren i; Francesc Curet, assenyalà el vincle entre les crítiques condicions econòmiques del poble i l'esclat anàrquic que trobava en les bullangues. Tot i el menyspreu ideològic que el positivisme de Curet i Carrera Pujal atorgava a les bullangues, l'aplicació de metodologies historiogràfiques modernes els va permetre elaborar hipòtesis i respondre tesis, prèviament obviades respecte del fenomen de les bullangues.

En un sentit similar cal remarcar els estudis de Josep M. Ollé Romeu¹² qui, emmarcant-se en el mateix positivisme i recolzant-se en els treballs de Hans Juretschke¹³ respecte dels orígens del Romanticisme liberal català, elaborà una sèrie d'estudis en els quals qüestions com l'obrisme i el socialisme entraren, per primera vegada, en contacte amb les bullangues. Ollé Romeu, centrat en estudiar el període des de l'hemerografia, proposà una relació directa entre el que qualificà com la "revolució d'agost de 1835"¹⁴ i la difusió de pensament socialista utòpic, especialment el saint-simonisme de Joseph-Andrew de Covert-Spring, en periòdics com *El Vapor* i *El Propagador de la Libertad*. Dotant a la premsa de rellevància en la mobilització en forma de bullanga, Ollé Romeu obrí una perspectiva d'estudi què, a mitjans de la dècada de 1970, Jesús Longares¹⁵ aplicà per a comprendre el paper d'aquesta mateixa premsa respecte dels successos revolucionaris de la llarga dècada de 1833-1843. Longares, entenent la premsa com element clau en la forja de la mentalitat general d'una societat, compregué periòdics com els esmentats per Ollé Romeu, entre d'altres, com a eines per a la manipulació liberal del proletariat en pro d'objectius polítics burgesos.

Aquests pioners estudis hemerogràfics, els quals permeteren establir una primera connexió entre la penetració d'idees liberals i l'esclat de les bullangues, foren acompanyats, a partir de les dècades de 1950 i 1960, d'un renovat interès per a estudiar els orígens de l'estat espanyol, és a dir, la primera meitat del segle XIX i, conseqüentment, el fenomen de les bullangues. Determinades pel context historiogràfic del moment, tals aproximacions al període quedaren subjectes, inicialment, a dues perspectives d'estudi: la història política de Ferran Soldevila i Miguel Artola i, paral·lelament, la història socioeconòmica de Jaume Vicens Vives. Partícips, Soldevila i Artola, d'una història positivista en procés de renovació, dotaren a les bullangues d'una profunditat d'anàlisi política inexistent fins al moment. Artola, tractant d'introduir l'anàlisi sociològica de Weber en els seus estudis, considerà el període 1833-1843, part d'un fenomen polític comprès com a revolució liberal-burguesa, un fenomen de reorganització de la societat en el qual l'expansió de les competències de l'Estat modern esdevenia essencial.¹⁶ Per al seu cantó, des d'una innovadora visió originada en

¹² Ollé Romeu, 1969; Ollé Romeu, 1973.

¹³ Juretschke, 1954a; Juretschke, 1954b.

¹⁴ Ollé Romeu, 1969: 5.

¹⁵ Longares, 1975; Longares, 1976a.

¹⁶ Artola, 1959.

la perifèria catalana, Soldevila construï una interpretació similar del segle XIX i, donant preeminència a la voluntat d'elaborar la identitat de Catalunya¹⁷ i Espanya trobà, en l'acció política de la primera meitat del segle XIX, l'origen de l'Estat modern.¹⁸

Serien però les tesis de Vicens Vives les quals, transformant els paradigmes de la historiografia catalana —i espanyola—, assentarien la interpretació que, durant tres llargues dècades, entendria les bullangues com un fenomen burgès inclòs en el què ell anomenà revolució burgesa.¹⁹ Influït per la segona generació de l'escola francesa dels *Annales*, els marcs historiogràfics construïts per Fernand Braudel portaren a Vicens Vives a elaborar una història de caràcter social i econòmic què portava a entendre els factors socioeconòmics com a motor dels diferents esdeveniments polítics.²⁰ Tot i afirmar que, per temor a la violència popular, la burgesia abandonà la revolució, Vicens Vives trobà, en l'obra política de les Juntes —repartiment de béns dels convents, armament de milicians, imposició de contribucions tributàries per la guerra, etc— mesures burgeses de caràcter liberal revolucionari. Així, l'historiador gironí presentà el període 1833-1844 com l'etapa d'adequació política als nous patrons socioeconòmics i productius. Un procés d'adaptació, d'ajustament polític del qual la burgesia, classe dominant del nou paradigma, n'era entesa, a raó de la constitució de les accions que impulsà des de les diverses juntes, conductora i principal promotora.

Vicens Vives elaborà així una primera interpretació en què la revolució de caràcter institucional, econòmic i polític es vinculava al període de les bullangues, un caràcter originat en una burgesia que, per temor, hauria actuat per a controlar al poble i, paral·lelament, per a fer avançar els seus desitjos polítics, econòmics i institucionals. Conseqüència de tal plantejament, Vicens Vives entenia la bullanga, l'explosió —segons la seva anàlisi— de violència anticlerical, luddita i antifiscal, despresa de caràcter polític —especialment liberal— i, vinculada a l'odi que els miserables, els jornalers i els quasimendicants professaven respecte d'una societat que els rebutjava.²¹ A raó del caràcter apolític que els concedia, Vicens Vives estimà d'escàs interès l'estudi del que ell anomenava gent del poble i, per tant, mai aprofundí en les arrels de la mobilització en bullanga deixant, per a les següents generacions, la tasca d'entendre i explicar l'acció popular.

A partir de la dècada dels setanta, Josep Fontana fou un dels pioners en aquesta direcció trobant, en les mobilitzacions populars del bienni 1835-1837, motivacions de caràcter econòmic, causes vinculades a les condicions de crisi de subsistència en què les classes populars es trobaven. El còlera (1834), l'escassetat de treball, els salaris precaris i el context de crisi econòmica generalitzada provocat per la Primera Guerra Carlina (1833-1840), portaren a Fontana a definir les bullangues com a motins de subsistència protagonitzats

¹⁷ Soldevila, 1934-35.

¹⁸ Soldevila, 1952-59.

¹⁹ Vicens Vives; Montserrat Llorens, 1958.

²⁰ Pasamar, 2004: 299-382.

²¹ Vicens Vives; Montserrat Llorens, 1958: 144.

per un poble descontent, fart de les seves condicions materials.²² Aquest enfocament tan marcadament econòmic, vehiculat des d'una herència ideològica marxista, beu dels estudis que Jordi Maluquer havia construït en relació a l'obrerisme del període 1835-1838.²³ Així, Maluquer i per extensió Fontana, dotaren a mariners, pescadors, camperols i teixidors, en les seves paraules, al subproletariado barceloní, del protagonisme en unes accions incendiàries reivindicatives d'una situació econòmica crítica i, per tant, dotaren a tal subproletariat d'una motivació legítima.

Ara bé, per als autors esmentats, el protagonisme i la rellevància històrica de les classes populars iniciava i terminava amb l'esclat i les primeres hores de bullanga, hores en què les seves motivacions serien progressivament aprofitades i reconduïdes per a les forces i interessos burgesos. En partir d'una historiografia marxista i, per tant, dotar de preeminència a l'estudi dels canvis en l'estructura de la societat espanyola del segle XIX, Fontana i Maluquer entenen les bullangues com un fenomen vinculat a un procés més ampli, a una revolució liberal determinada per la voluntat de la burgesia. El període 1833-1843 esdevé entès com el moment de substitució de les relacions socioeconòmiques de l'Antic Règim per les relacions socioeconòmiques de la contemporaneïtat. Canvis que, rere la perspectiva historiogràfica determinista de la lluita de classes, només poden respondre a la voluntat de la classe dominant de l'estructura que s'imposava: la burgesia; canvis que, d'igual manera, només poden succeir-se rere la consecució d'una Revolució burgesa.

En vincle amb les propostes construïdes per Vicens Vives, els autors esmentats, als quals caldria afegir Peter Janke, aprofundeixen en l'estudi de tal revolució oferint, des de diferents perspectives, una imatge més concreta del que fou aquesta, així com del paper que hi tingueren les bullangues. Peter Janke, a partir d'una anàlisi prosopogràfica de marcat interès econòmic, estudià el període per mitjà de la figura i obra política de Juan Álvarez Mendizábal.²⁴ En posar especial èmfasi en les distintes polítiques que s'impulsaren des del govern de Mendizábal, Janke construï un discurs que trobava, en processos com la desamortització eclesiàstica del polític liberal progressista, mostres del projecte revolucionari burgès. En una línia similar, Josep Fontana treballà l'evolució del sistema financer, la transformació progressiva que, des dels sectors liberals del govern, s'impulsà respecte de la hisenda espanyola.²⁵ Tal reforma fiscal, ve a ser entesa com un procés clau per a l'establiment de l'Estat liberal burgès, un procés que implicaria la transformació de les velles formes de producció d'autosuficiència familiar en pro a formes de producció enfocades al mercat.

En relació a l'encaix de les bullangues i les classes populars en la Revolució burgesa descrita, Fontana, Maluquer i Janke comprenen les bullangues com la confluència, no cercada però si aprofitada, entre l'exaltació liberal burgesa i l'explosió d'un crit de protesta popular, no dotat d'ideologia, sinó determinat per les condicions materials del proletariat

²² Fontana, 1977.

²³ Maluquer, 1975.

²⁴ Janke, 1974.

²⁵ Fontana, 1977; Fontana, 1980; Fontana, 2001.

naixent.²⁶ Així, presenten les bullangues com unes protestes populars sorgides d'una reflexió crítica de les classes populars respecte de les seves condicions socioeconòmiques que, confluint amb el descontentament liberal-burgès respecte de la ineficàcia dels governs de Martínez de la Rosa, el comte de Toreno i, més endavant, de Mendizábal, portarien a l'esclat revolucionari burgès. Específicament, els autors coincideixen en assenyalar el paper de la milícia urbana i de les juntes auxiliars, ambdues, segons afirmen, majoritàriament conformades per representants de les classes propietàries, per a dirigir l'una i apropiar-se l'altre de la força de la protesta popular. En definitiva, la bullanga esdevé una lluita entre interessos de classe en la qual s'imposa la burgesia permetent, a aquesta, avançar amb els seus objectius de classe, és a dir, amb la implementació de l'Estat liberal burgès i el bloqueig de les demandes populars.

2. ELS ANYS VUITANTA I NORANTA, UNA GENERACIÓ PIONERA DEL GIR POLÍTIC EN LA HISTÒRIA

Les dècades finals del segle XX veuran, a raó d'una pèrdua de confiança en les explicacions teleològiques de la història, una transformació en els paradigmes d'aproximació al fenomen de les bullangues evidenciat en la penetració de la història política per l'estudi d'aquestes. Tal evolució historiogràfica dotarà a les qüestions polítiques d'un renovat interès i, a la llarga, evidenciarà la seva presència en trobar, en el període 1833-1843, una *Revolució Liberal* en comptes de burgesa. En ser un procés de llarga duració i d'herències diverses, la transformació dels patrons historiogràfics fou realitzada a mesura que diferents autors s'acostaren a l'anàlisi del període i observaren, davant la complexitat del fenomen, la necessitat d'acompanyar l'anàlisi socioeconòmic del factor polític per elaborar una explicació holística d'aquest. Així, historiadors com Antoni Moliner, hereu de la historiografia política d'Artola i Soldevila, però influenciat per les propostes d'anàlisi socioeconòmic i; Anna Maria Garcia Rovira i Irene Castells, deixebles de Fontana però introductores d'una renovada perspectiva política de la història,²⁷ donaren peu a una historiografia de les bullangues híbrida en què els factors socioeconòmic i polític s'entenen complementaris, simbiòtics.

Dit això, cal recalcar l'herència que els autors esmentats reberen de mans d'una transformació historiogràfica que, produïda al llarg de la dècada de 1970, havia introduït el factor polític en l'anàlisi de la mobilització popular del primer terç del segle XIX. Prenent inspiració en la història social de George Rudé²⁸ i Georges Lefebvre,²⁹ entre d'altres, autors com Clara E. Lida, Iris M. Zavala i Alberto Gil Novales, elaboraren una història en la qual la interrelació dels factors polític i socioeconòmic s'entenia constructora de la mobilització

²⁶ Maluquer, 1977: 23.

²⁷ Castells, 1995.

²⁸ Rudé, 1967.

²⁹ Lefebvre, 1939.

popular. Per exemple, estudiant els orígens del moviment obrer a través de les societats de socors mutus, Lida³⁰ entengué l'organització obrera en la confluència entre la penetració del socialisme utòpic i els crítics condicionants socioeconòmics patits per la població. De forma similar, en l'estudi de les Societats Secretes, Zavala³¹ assenyalà el paper que com a òrgan d'educació política aquestes jugaren però reconegué, en el context de pobresa i inestabilitat econòmica, l'origen de la voluntat popular per educar-se políticament. Per últim, trobant en les Societats Patriòtiques l'antecedent dels partits polítics, Gil Novales³² defensà l'ús burgès d'aquests espais per a dirigir, mitjançant la seva educació política en el liberalisme, al món popular. En definitiva, els autors esmentats s'acostaren a les masses populars en processos revolucionaris des d'una doble via, perspectiva que, a diferència dels supòsits *fontanians*, dotava a les classes populars de capacitat política alhora que mantenia l'arrel de la mobilització popular en l'escassetat econòmica i les qüestions de classe.

De retorn a l'estudi de les bullangues, els treballs d'Antoni Moliner, relatius al recurs polític liberal a l'establiment de juntes -auxiliars, supremes, governatives, revolucionàries-, resulten paradigma de l'aplicació d'aquestes perspectives historiogràfiques en trobar, en un fenomen de caràcter polític com les juntes, el motor per a què la burgesia avancés en la seva proposta d'Estat. Moliner elaborà, a partir d'una renovació de la història política construïda des de l'anàlisi del llenguatge, una primera aproximació a les juntes originades en les bullangues a la seva tesi doctoral per, quatre anys més tard, acabar d'establir una interpretació del fenomen *juntista* com a recurs de control polític en temps de crisi i agitació social.³³ Conseqüentment, en aplicar tal interpretació de les juntes al fenomen de les bullangues, Moliner afirma l'existència d'una voluntat burgesa de controlar la protesta popular, a la qual concedeix legitimitat, per evitar que el món popular es mogui amb llibertat. Semblant al que havia proposat Manel Risques per a la bullanga de 1842³⁴ i congeniant amb les propostes de Gil Novales, l'historiador entén que juntes com la *Junta d'Autoritats i Comissionats del Poble* constituïda el dia 5 d'agost de 1835, respongueren sempre a consignes liberals i a la voluntat de mantenir l'ordre entre les classes proletàries.

Els estudis de Moliner, així com els de Risques, denoten una enorme influència d'autors com Fontana o Janke, ja que doten a les juntes de caràcter liberal-burgès però, paral·lelament, s'acosten a Zavala i Gil Novales en suggerir una interpretació diferent respecte de la dinàmica que s'establí entre les classes proletàries i les juntes. Allà on Fontana i Janke havien observat unes juntes interclassistes en què la burgesia revolucionària confluïria i acabaria per engolir el moviment del poble,³⁵ Moliner entén les juntes com un recurs burgès elaborat a consciència per a expulsar, físicament i de manera ideològica, al proletariat

³⁰ Lida, 1972.

³¹ Zavala, 1970; Zavala, 1971.

³² Gil Novales, 1975.

³³ Moliner, 1993; Moliner, 1997b.

³⁴ Risques, 1980.

³⁵ Fontana, 1977: 115.

d'un moviment d'arrel estrictament popular. Així a partir de l'anàlisi tant de la composició social de les diverses juntes, com de les proclames i accions que sorgien d'aquestes, Moliner afirma que les juntes es crearen per a controlar i dirigir la voluntat popular. Un control que, una vegada establert permetria, a les forces burgeses barcelonines, avançar a polítiques estatals en què l'ideal liberal-burgès quedés representat.³⁶

Manel Risques,³⁷ donant continuïtat a la renovació historiogràfica esmentada, elaborà una sèrie d'estudis de caràcter polític-institucional enfocats a treballar la figura del governador civil, denominat inicialment *Jefe político*, institució essencial en la configuració territorial que el nou Estat liberal centralista pretenia establir. Els estudis de Risques, respecte d'aquesta figura, permeten observar la rellevància que la inestabilitat social exercí al condicionar el poder i la capacitat d'acció efectiva del govern central en la perifèria. Des d'una perspectiva similar, Ramón Arnabat, estudiant el consistori de Barcelona en temps de bullangues, establí una connexió directa entre el malestar popular i progressista expressat en bullanga i, la seva rellevància política, la composició social i les accions preses pel consistori.³⁸ En conseqüència, Risques i Arnabat defensen, rere una anàlisi política-institucional amb perspectiva d'història social, unes bullangues en que el factor socioeconòmic s'entén que condiciona l'esdevenir d'institucions rellevants per a la governabilitat de la Ciutat Comtal.

La hibridació però entre les perspectives historiogràfiques originades a mitjan segle xx, troba el seu paradigma en la confluència entre les tesis de doctorat d'Anna Maria García Rovira³⁹ i Irene Castells,⁴⁰ deixebles de Josep Fontana, i la tesis de Jesús Mestre,⁴¹ deixeble de Josep Termes. Hereus de tradicions suposadament immiscibles, García Rovira, Castells i Mestre elaboraren, gairebé en paral·lel, una imatge en la qual els factors polític i socioeconòmic donaven cos a les bullangues. Castells i García Rovira,⁴² en una primera aproximació al fenomen de la mobilització popular en forma de bullanga, entengueren que la repressió política i social, així com la crisi econòmica haurien polaritzat políticament la societat barcelonina empenyant, certs sectors socials, vers les idees liberals. Jesús Mestre, en el seu estudi de la Barcelona del segon terç del segle XIX, proposava la confluència entre un descontentament popular motivat per la carestia i un discurs polític liberal materialitzat en les *juntes* i l'anticlericalisme. Partint, per tant, des de perspectives historiogràfiques inconnexes, Castells, Mestre i García Rovira concorden en trobar rellevant la realitat material de les classes populars per comprendre'n la seva mobilització i, alhora, en dotar al factor polític d'un paper protagonista en la protesta popular.

³⁶ Moliner, 2007.

³⁷ Risques, 1995; Risques, 1997.

³⁸ Arnabat, 2004.

³⁹ García Rovira, 1989b.

⁴⁰ Castells, 1981.

⁴¹ Mestre, 1985.

⁴² Castells; García Rovira, 1989.

La persecució del discurs polític liberal esdevé, en aquest punt, causa principal de la mobilització popular, fet que porta a Castells i a Mestre però sobretot a Garcia Rovira, a transformar considerablement l'aproximació historiogràfica al fenomen de les bullangues. En els seus primers estudis, Garcia Rovira construïa interpretacions amb clares reminiscències en les obres de caràcter socioeconòmic de Josep Fontana i Jordi Maluquer, interpretacions que conduïen a l'autora a trobar, en el procés de configuració de les classes socials teoritzat per Thompson,⁴³ l'origen del caràcter polític de les classes populars.⁴⁴ Al trencall de la dècada dels noranta però Garcia Rovira, recollint les perspectives d'Iris Zavala respecte la presa de consciència política del món popular en les Societats Secretes, introduí la idea de la politització liberal de les classes populars com a motor de la seva mobilització en forma de bullanga. Tesi que sostenia les seves bases en entendre la penetració d'idees liberals en el si del que ella anomenà *poble menut* a raó de la capacitat d'aquestes de vehicular, d'expressar i de reivindicar les opressions socioeconòmiques viscudes per les classes populars.⁴⁵

L'evolució historiogràfica però, tot i originada en un espai similar, no acostuma a produir-se en un sol camí sinó que és propensa a mostrar-se en una varietat complexa. Aquest és el cas de Manuel Santirso, historiador vinculat a la historiografia socioeconòmica de Josep Fontana qui, tot i introduir l'anàlisi política de la història en els seus treballs, sosté la primacia del factor econòmic en l'adveniment de les bullangues. Des d'aquesta base, Santirso comprèn el període de 1835-1837 com l'espai en què confluïren els condicionants socioeconòmics promotors de la mobilització del poble,⁴⁶ l'existència d'un grup de dirigents -burguesia- amb voluntat de canalitzar i capitanejar al poble i, la desaparició de tota possibilitat d'una solució pactada. Així, les bullangues s'entenen part d'una explosió de caràcter *antisenyorial* cultivat en la situació de dicotomia econòmica de Catalunya, territori marcat per la industrialització però condicionat per una propietat de la terra majoritàriament feudal.⁴⁷ Frontalment oposat a la tesi dels seus contemporanis, el plantejament de Santirso nega capacitat política a les capes populars i les confina a la lluita per la subsistència caracteritzant-les, conseqüentment, com a carn de canó en la guerra però també en la disputa per l'assoliment d'una revolució que segueix entenent estrictament *burguesa*.

Resulta aclaridor, a raó de la capacitat de mostrar la solitud de les tesis de Santirso, recaure en els estudis que Genís Barnosell construï respecte dels orígens del sindicalisme i, per tant, de la mobilització popular, a partir d'una història social en la qual, semblant

⁴³ Es podrien citar múltiples reflexions d'ambdós autors però, la següent d'Edward P. Thompson, considero que és la més explicativa: "Y la clase cobra existencia cuando algunos hombres, de resultados de sus experiencias comunes -heredadas o compartidas-, sienten y articulan la identidad de sus intereses a la vez comunes a ellos mismos y frente a otros hombres cuyos intereses son distintos -y habitualmente- opuestos a los suyos". Thompson, 1963.

⁴⁴ Garcia Rovira, 1989a.

⁴⁵ Garcia Rovira, 1989b.

⁴⁶ S'utilitza aquí el terme *poble* segons el significat que li atorga Manuel Santirso, qui el ve a entendre com aquella part de la població que gaudia de drets polítics plens fet què, en conseqüència, exclou les capes més baixes de la societat d'aquest *poble*.

⁴⁷ Santirso Rodríguez, 1995a; Santirso Rodríguez, 1995b; Santirso Rodríguez, 1999b.

a Santirso, atorga un paper d'enorme rellevància al factor socioeconòmic. Barnosell, en la seva anàlisi, entén la construcció d'estructures de solidaritat obrera, això és, de mobilització dels treballadors com a grup autoconscient, a raó de la necessitat de protegir-se davant la transformació del paradigma socioeconòmic. Les tensions produïdes per l'evolució d'una economia i societat d'Antic Règim vers una de caràcter liberal s'entenen, en els estudis de Barnosell, origen de la presa de consciència popular i la conseqüent mobilització en protesta. Mobilitzacions que defensa vehiculades a través del discurs polític del liberalisme especialment, de la idea d'igualtat social que textos com la Constitució de 1812 traslladaven a la població.⁴⁸ L'assalt a la fàbrica Bonaplata, mogut per qüestions materials —que es identificat per l'autor com a luddisme i succeït a la bullanga del 5 d'agost de 1835— apunta en aquest sentit. Barnosell afirma el caràcter d'obrerisme embrionari vigent en tal acció popular.⁴⁹

Per últim, resulta necessari ressaltar les aportacions que, des d'una perspectiva d'història del treball, elaborà l'historiador Juanjo Romero respecte de la configuració de voluntats polítiques col·lectives a partir del treball. Romero troba en el que ell anomena cultura d'ofici, cultura determinada per diferents elements materials i immaterials,⁵⁰ l'origen de la diferenciació social que el món menestral construï per a desmarcar-se del món popular i, conseqüentment, conferir-se una posició social superior. Sense enfocar-se en estudiar la configuració d'una cultura del treball industrial, Romero identifica en el treball un element de diferenciació social i, per tant, un element que determina voluntats polítiques diferents segons l'ocupació laboral dels individus. Conseqüentment i, tal com exposa en un dels seus estudis, menestrals i classes populars, tot i compartir similituds econòmiques, socials i culturals, es desmarcaren l'una de l'altre portant a situacions, com les bullangues de Barcelona, en les quals el món menestral seria gratament utilitzat per les forces polítiques burgeses per a controlar el món popular.⁵¹

Les aportacions de Juanjo Romero permeten observar la diversitat de vies d'aproximació al fenomen de les bullangues i, a raó de les conclusions que planteja, confirmen l'existència d'un consens historiogràfic prou sòlid a inicis del segle XXI. De la mateixa manera, recordant les reflexions de Garcia Rovira amb les quals s'obria aquest article, la dècada dels noranta es presenta hoste d'un augment notable d'investigació referent a les bullangues i, en conseqüència, s'ha d'entendre com un període en què el coneixement respecte d'aquestes augmentà considerablement. Prova d'aquest augment el trobem en els dos volums que Josep M. Ollé Romeu dedicà a exposar les bullangues en la seva totalitat, ingent tasca de recerca documental, bibliogràfica i de prosopografia que amplià el coneixement referent a les bullangues de manera exponencial.⁵²

⁴⁸ Barnosell, 2012a.

⁴⁹ Barnosell, 1999.

⁵⁰ Romero Marín, 2004.

⁵¹ Romero Marín, 2005.

⁵² Ollé Romeu, 1993.

3. LES BULLANGUES DES D'UNA HISTÒRIA SOCIAL I CULTURAL DE LA POLÍTICA

La penetració de la història política en l'anàlisi de les bullangues havia comportat, a finals del segle xx, la transformació dels paradigmes rere els quals s'explicava tal fenomen entenent, la penetració de conceptes liberals entre les classes populars, responsable parcial d'aquest. La responsabilitat principal però seguia recaient —tenint en compte l'anàlisi dels autors presentats— en la configuració, en forma liberal-capitalista, de les condicions materials, laborals i socials patides pel poble. Ara bé, a finals de la dècada dels noranta, l'estudi polític de la història s'assentà amb vehemència i, tal com s'observa en els estudis d'Anna Maria García Rovira,⁵³ portà a entendre la penetració d'ideari liberal radical en la gènesi de la mobilització popular en bullanga.⁵⁴ Les lectures estrictament economicistes perderen força, ja que no representaven la complexitat del fenomen de la mobilització popular i, en contrapartida, la política i els discursos que la componen esdevingueren protagonistes. En definitiva, es presentaren unes bullangues que, protagonitzades per les classes populars, trobaven en el seu origen una motivació liberal radical, propera al republicanisme, que hauria servit de vehicle per a l'eclosió de la protesta popular.

La qüestió política, sent entesa com l'espai en el qual la formació de l'Estat liberal expressa les qüestions socials que implica el seu establiment, es converteix, en aquesta dècada, en l'objecte d'estudi i les investigacions amb perspectiva política prenen el protagonisme en l'estudi de les bullangues. L'anàlisi cultural i social de la política pren volada i s'expressa en l'elaboració d'una sèrie d'estudis que, tractant aspectes concrets vinculats a les bullangues, van elaborant una imatge més completa del fenomen. Un d'aquests elements que pren l'espai central és l'anticlericalisme mostrat en les bullangues, un factor recurrent en tot el període que ha estat estudiat per autors com Antoni Moliner i, des d'una innovadora perspectiva, per Manuel Delgado.⁵⁵ Antropòleg, les aportacions de Delgado parteixen d'una interpretació en què tot esdeveniment històric és explicat a partir de la cultura, és comprensible, no a partir de qüestions socials o econòmiques, sinó sobre la base de l'imaginari col·lectiu en què se succeïren.⁵⁶ Conseqüentment, en aplicar tal perspectiva a l'estudi de l'anticlericalisme observat en les bullangues, fenomen que succeí en un context marcat per la transició de l'Antic Règim al model liberal, Delgado entén la destrucció anticlerical de les bullangues com a violència enfocada a eliminar elements físics en què l'estructura social d'Antic Règim ancorava el seu simbolisme, violència en què l'objectiu esdevenia redibuixar l'espai físic i simbòlic a mida del projecte liberal.⁵⁷

⁵³ García Rovira, 1998a; García Rovira, 1998b.

⁵⁴ Cal esmentar les aportacions que l'autora construeix en el Projecte d'Investigació per la càtedra d'Història Contemporània d'Espanya de la Universitat de Girona, projecte en que s'identifiquen les mateixes transformacions interpretatives. García Rovira, 1996.

⁵⁵ Es fa menció a Moliner i Delgado ja que son clars representants d'una forma concreta de fer història respecte de l'anticlericalisme però, cal esmentar també d'altres autors i obres com: Longares, 1976b.

⁵⁶ Delgado, 1997; Delgado, 2005.

⁵⁷ Delgado, 1992. Aquesta interpretació, tot i que innovadora, presenta clares continuïtats amb els estudis historiogràfics de caràcter antropològic defensats per Caro Baroja, 1980.

Tal com es reafirma en l'última de les seves publicacions, Manuel Delgado, juntament amb Sarai Martín López,⁵⁸ doten a l'anticlericalisme d'una dimensió simbòlica liberal trobant, per tant, en la mobilització popular en forma de bullanga, motivacions originades en la penetració del discurs liberal entre les classes populars. L'aplicació de la perspectiva esmentada, la qual obvia el context econòmic, social i polític concret en què es desenvolupa l'anticlericalisme de les bullangues, porta però a construir una interpretació què, tal com assenyala Antoni Moliner l'any 2011,⁵⁹ esdevé genèrica, incapaç de diferenciar entre un anticlericalisme modern i un contemporani. En contrapartida, Moliner se centra a estudiar, des d'una perspectiva política i econòmica, les característiques concretes que definiren el moviment anticlerical en cadascun dels seus períodes. Així, recaient en l'estudi del discurs exposat en premsa liberal, com també en correspondència diplomàtica estrangera, Moliner entén l'anticlericalisme popular com a conseqüència de la penetració d'ideari liberal en el subconscient de les classes populars, com al resultat de la politització en sentit liberal del poble.⁶⁰

L'anticlericalisme liberal i, per extensió, el discurs liberal s'entenen com l'origen de la mobilització popular; la penetració d'idees i conceptes liberals són ubicades a l'arrel de la transformació rere la qual els treballadors passaren a comprendre, com a motius de protesta, els canvis socials i econòmics originats en la fi de l'Antic Règim.⁶¹ Ara bé, acceptada l'existència d'una politització en sentit liberal de les classes populars, la historiografia s'ha dedicat a estudiar les diferents vies a través de les quals aquesta s'hauria pogut produir.

A raó, tal com estudià Genís Barnosell,⁶² de la continua exposició d'idees, conceptes i debats polítics que s'hi reproduïren, la premsa ha estat un dels camins per a la politització popular més estudiats fins al moment. En relació amb les bullangues, autors com Manuel Delgado,⁶³ Anna Maria Garcia Rovira⁶⁴ i Antoni Moliner,⁶⁵ assenyalen la rellevància de la premsa en el procés de politització popular, una connexió que sobretot estableixen a partir de la premsa de tendència liberal progressista però que no acaben d'estudiar específicament. Estudis de caràcter quantitatiu, vegis els de Jaume Guillamet⁶⁶ i els de Josep Maria Huertas Clavería,⁶⁷ solen ser referenciats en la defensa de la premsa com a motor del traspàs del discurs liberal vers les classes populars però manquen estudis que corroborin l'existència d'aquest traspàs. Cal destacar aquí l'article que publicà Genís Barnosell l'any 2012,⁶⁸ estudi centrat a analitzar l'ús que el liberalisme radical i el republicanisme feren

⁵⁸ Delgado; Martín López, 2019.

⁵⁹ Moliner, 2011.

⁶⁰ Moliner, 1998.

⁶¹ Barnosell, 2002: 36.

⁶² Barnosell, 2004.

⁶³ Delgado, 1997: 156.

⁶⁴ Garcia Rovira, 2002: 24.

⁶⁵ Moliner, 1997: 504.

⁶⁶ Guillamet, 2010; Guillamet, 2003.

⁶⁷ Huertas Clavería, 1995.

⁶⁸ Barnosell, 2012b.

de conceptes religiosos per a facilitar l'assimilació d'idees liberals en el si popular. Segons Barnosell, la premsa liberal, especialment la progressista, tractaria de transferir conceptes religiosos coneguts per les classes populars, com la sacralitat de la divinitat, vers conceptes liberals com la llibertat. Transmissió que facilitaria la politització del poble i, de retruc, explicaria també el caràcter religiós que s'observa en l'anticlericalisme popular.

Presentats aquests estudis, resulta necessari apuntar l'existència de certes veus que discuteixen la capacitat de la premsa per a traslladar el missatge liberal a les classes populars, veus que, en general, entenen historiogràficament indemostrable i, per tant, es miren amb escepticisme, el traspàs d'idees vers les classes populars en mitjans escrits.⁶⁹ Albert Ghanime,⁷⁰ pel cas concret de la politització en sentit liberal de les classes populars barcelonines, troba en el 57% d'analfabetisme de la població barcelonina contemporània als fets, així com en l'elevat cost del paper periòdic en relació amb els salaris populars, barreres per a l'accés popular a la premsa i, per extensió, barreres per l'accés popular al discurs liberal.

Qüestionat, tot i que no desmentit, el paper de la premsa en la politització de les classes populars barcelonines; la historiografia, especialment des de l'entrada al segon mil·lenni, ha treballat, a partir d'una anàlisi cultural i social de la política, altres vies per al traspàs del missatge liberal vers el poble. Incloent-se en el que es podria identificar com una història política renovada en tant que s'enfoca en l'estudi del discurs, la seva transmissió, conformació i expressió,⁷¹ historiadors com Jordi Roca Vernet, Laura Corrales, Jesús de Felipe i Juanjo Romero troben, en els espais de socialització, així com en el món simbòlic de les festivitats i els monuments, nous punts de politització popular.

Juanjo Romero, partint de la història social del treball però fent ús d'una perspectiva culturalista, introdueix l'urbanisme com a element de segregació externa i, alhora, cohesió interna dels diferents grups socials, especialment, de les classes populars.⁷² Des d'aquesta perspectiva, les bullangues del període 1835-1837 esdevenen, per a Romero, exemple de l'ús popular respecte de l'espai públic de Barcelona, una utilització caracteritzada per la presa de consciència com a col·lectiu a partir de la representació de rituals dramàtics. Romero contempla festivitats com el Carnaval a tall de catarsi, entén celebracions com la del Corpus a tall de ritual de purificació col·lectiva el qual permetia diluir les tensions socials pròpies de tota ciutat. Ara bé, per al cas de les tensions originades en la transformació urbana en sentit industrial que patí Barcelona a l'inici del segle XIX, Romero afirma que rituals com el Carnaval, o el Corpus no serien suficients per a assolir la desitjada catarsi, raó per la qual les classes populars recorrien a la representació del drama en la seva expressió més radical: la revolta. En conseqüència, les bullangues esdevenen enteses com a hereves d'una tradició ritual, fet que explica la seva composició social popular, així com l'aparició continuada de comportaments com el d'arrossegar o cremar aquells objec-

⁶⁹ Corteguera, 2013.

⁷⁰ Ghanime, 2002.

⁷¹ Vegís: Lousada, 1997; Fureix, 2008; Navickas, 2009; París, 2018.

⁷² Romero Marín, 1998-2000.

tes detestats per al món popular. L'arrossegament del toro i el capità general, així com la crema dels convents i les fàbriques, identificables en la processó de Jesús al Corpus i, amb la crema de Don Carnal al Carnaval, exemplifiquen tal connexió defensada.

En paral·lel a l'estudi de les esmentades festivitats tradicionals, existeix una corrent d'estudi enfocada a l'anàlisi de les festes cíviques, és a dir, de la sèrie de festivitats i commemoracions que el liberalisme va promoure per a establir el nou règim.⁷³ Jordi Roca Vernet, des d'una història política, troba en les festes cíviques un espai d'exaltació del sistema liberal, un espai en què, especialment el liberalisme progressista, tractà de construir nació i dotà de popularitat al règim liberal a través de la festivitat.⁷⁴ Evitant divulgar un discurs polític que pogués portar a les classes populars a perseguir un ideal revolucionari, Roca Vernet afirma que l'establiment de festivitats permetia consolidar socialment el règim liberal, raó per la qual les festes foren políticament instrumentalitzades. Tot i especificar-ho en estudis relatius al període 1840-1843,⁷⁵ Roca Vernet apunta a les festes cíviques, contemporànies a les bullangues, com a espais en els quals el món popular s'apropià de pràctiques culturals i símbols característics del liberalisme més progressista integrant, de facto, a les classes populars en el moviment reivindicatiu liberal.

En una línia similar, Roca Vernet ha treballat l'espai públic de la Barcelona de la Revolució Liberal en trobar, en la nomenclatura així com en el simbolisme atorgat a certs espais, vies per a la transmissió de l'ideari polític liberal —sobretot progressista— vers les classes populars. Entenent el caràcter preformatiu en els símbols, és a dir, que a través d'aquests la comunitat es mostra i existeix efectivament,⁷⁶ Roca Vernet comprèn la lluita per a l'establiment d'una simbologia concreta a escala urbana, la qual es produí en places com la Plaça Palau, la Plaça Sant Jaume i la Plaça Reial, com la mostra de l'existència d'una lluita per dotar a la nació naixent d'un significat concret.⁷⁷ Una lluita establerta entre els diferents posicionaments polítics en el si del liberalisme que comportaria la penetració del discurs liberal en el món popular i, alhora, donaria peu a la formulació d'una alternativa popular a les propostes del món moderat i progressista.

Marxant de l'espai físic urbà, la recerca d'elements expositors de la subjectivitat d'una època concreta, en autores com Celia Romea Castro i Laura Corrales Burjalés, les quals han recuperat l'anàlisi de la literatura i la iconografia, respectivament, com a eina generadora de coneixement relatiu a la mentalitat d'un període. Reprenen les aportacions de Hans Juretschke⁷⁸ i Manuel Jorba⁷⁹ per a analitzar la simbologia del romanticisme liberal català la primera i; retrobant els estudis i la metodologia de Francesc Fontbona⁸⁰ per a

⁷³ Vegis: Ozouf, 1976; Ihl, 1996; Mariot, 2008. A nivell nacional vegis: Lecuyer, 2000.

⁷⁴ Roca Vernet, 2016a.

⁷⁵ Roca Vernet, 2018.

⁷⁶ Roca Vernet, 2013a; Roca Vernet, 2016c.

⁷⁷ Roca Vernet, 2013b.

⁷⁸ Juretschke, 1954a.

⁷⁹ Jorba, 1984.

⁸⁰ Fontbona, 1992.

l'anàlisi de la iconografia contemporània a les bullangues la segona, Romea i Corrales s'han acostat al pensament popular des d'una via escassament treballada. Una via en la qual han pogut reconèixer un clar reflex de la subjectivitat de l'època, un espai en què els significats subjacents als símbols existents son exposats, explicats i compresos. Sense construir una anàlisi històrica del fenomen, Romea Castro usa novel·les, obres de teatre, poemes, cançons i ventalls, així com representacions gràfiques per a dibuixar una imatge de la Barcelona de les bullangues marcada per la revolució.⁸¹ Laura Corrales, partint d'una base documental similar, s'apropa a aquesta des d'una perspectiva més analítica i converteix, la documentació iconogràfica, en font per a la construcció d'interpretació històrica. En aquest sentit, Corrales troba en l'obra satírica i iconogràfica de periòdics com *El Sancho Gobernador*, una via de traspàs de l'imaginari liberal vers les classes populars a través de vincular-lo, entre altres recursos, a la reconeguda imatgeria religiosa.⁸²

Amb tot, la simbologia es presenta com un prolífic camp per a l'expansió del pensament liberal, un espai en el qual els projectes de nació liberal moderat i progressista, a través de la seva voluntat d'expandir-se per afermar-se, provocaren l'elaboració popular d'un projecte en què el discurs liberal seria adaptat a les qüestions populars desembocant, segons Roca Vernet, en discursos liberals radicals propers a l'ideal demòcrata.⁸³ Seria aquest discurs liberal radical, proper a l'ideal revolucionari, el què, segons els estudis de Roca Vernet, acabaria portant a les classes populars vers la Bullanga, un acte insurreccional el qual, a través dels seus objectius -forces partícips o defensores de l'Antic Règim-, faria evident el seu caràcter liberal.⁸⁴

Ara bé, més enllà de la lluita simbòlica i la representació festiva, la historiografia ha treballat d'altres possibles vies per al traspàs d'aquest discurs vies què, potser més directes, resulten difícils d'estudiar per al seu caràcter volàtil. Es fa referència aquí als espais de sociabilitat i al contacte que s'establia en aquests espais entre personalitats properes al discurs liberal i les classes populars. Uns espais de caràcter local, construïts i conduïts especialment per un progressisme liberal què, fugint del procés centralitzador impulsat pel moderantisme, van constituir espais de lluita política⁸⁵ i, conseqüentment, espais de politització popular.

En aquest sentit, la milícia nacional ha estat entesa com un espai de politització i acció política per part de diferents sectors de la societat, un espai en què la politització es produïa activament i, alhora, expressava la seva voluntat mitjançant l'acció directa. L'estudi de la milícia en el període 1835-1837 però resulta encara certament escàs sent, els estudis què Manuel Santirso dedicà als Voluntaris d'Isabel II i la milícia del període 1832-1837, dels pocs que s'hi ha dedicat fins al moment.⁸⁶ Pròximament però, recollint les tesis plantejades per a

⁸¹ Romea Castro, 1994.

⁸² Corrales Burjalés, 2012; Corrales Burjalés, 2014.

⁸³ Roca Vernet, 2016a.

⁸⁴ Roca Vernet, 2016b.

⁸⁵ Garcia Monerris, 2018.

⁸⁶ Santirso Rodríguez, 1999a.

l'etapa del Trienni Liberal en el qual la milícia jugà un paper determinant, Jordi Roca Vernet ha escrit un capítol que veurà la llum en breus, en el qual la milícia del període 1835-1837 ve a entendre's focus de l'esmentada politització i acció política popular. Segons Roca Vernet, al llarg del bienni revolucionari de 1835-1837, la milícia fou l'espai en el qual, col·lectius populars com els jornalers de fàbrica, obtingueren i exerciren representació política.⁸⁷ Presa de consciència política que seria reivindicada en les accions que els batallons populars de la milícia dugueren a terme durant el període de les bullangues de Barcelona.

La preeminència de la perspectiva política en els estudis de Roca Vernet ve a mostrar la consolidació de la interpretació social i cultural de la política en el si de la investigació referent a les bullangues i al període del qual formaren part. Afermament que ha transformat la visió existent respecte de les bullangues convertint-les, d'una resposta popular als canvis en la configuració de les condicions socioeconòmiques impulsats per l'estat liberal, vers una mobilització conseqüència de la penetració de conceptes liberals en el si de les classes populars. Prova d'aquesta transformació historiogràfica es troba en el darrer llibre que Josep Fontana dedicà al període 1833-1844,⁸⁸ llibre en el qual la història política domina la narrativa i porta a l'autor a qüestionar la validesa del concepte de *Revolució Burguesa* per a definir l'esmentat període. Sense combregar totalment amb les tesis dels darrers autors esmentats, Fontana integra en el seu discurs tesis com la politització de les classes populars i la rellevància d'aquestes en el procés revolucionari que portà a la fi de l'Antic Règim fent palesa, conseqüentment, la transformació ocasionada en la penetració de l'estudi cultural i social de la política.

Per últim, resulta necessari esmentar el paper que el ressorgiment de la història prosopogràfica, això és, la construcció d'anàlisi històrica a través de la biografia de figures de rellevant calatge polític, ha exercit en la transformació de les perspectives d'estudi enfocades en el període de la Barcelona de les bullangues. Partint d'un model d'història tradicional, vinculada a la història política allunyada dels col·lectius i de la seva rellevància en el procés històric, historiadors com Albert Ghanime i Anna Maria Garcia Rovira, han fet de la biografia una eina per a generar coneixement respecte dels col·lectius. Una de les primeres figures en rebre aquest tractament historiogràfic fou la de J. Andrew de Covert-Spring, personalitat que concentrà la seva rellevància política al llarg del bienni 1835-1837, a través del qual autors com Maria Grau,⁸⁹ Albert Ghanime i Genís Barnosell s'acosten al pensament revolucionari burgès del període. Ghanime, qui també s'apropà al pensament moderat a partir de la figura de Joan Cortada,⁹⁰ usa la figura de Covert-Spring per a estudiar la presència del discurs saintsimonià a Barcelona,⁹¹ així com Barnosell l'aprofita per a presentar i discórrer respecte dels debats polítics de la Barcelona de les bullangues.⁹²

⁸⁷ Roca Vernet, 2022.

⁸⁸ Fontana, 2003.

⁸⁹ Grau, 1992.

⁹⁰ Ghanime, 1995a.

⁹¹ Ghanime, 1993; Ghanime, 1995b.

⁹² Barnosell, 2008.

Més enllà de la figura de Covert-Spring, Anna Maria Garcia Rovira ha treballat la Barcelona de les bullangues i la tesi de l'origen liberal en la mobilització popular a partir de l'estudi del pensament, la vida i l'acció política de Ramón Xaudaró,⁹³ personalitat rellevant del liberalisme més exaltat del període 1835-1837. De manera semblant, Ghanime en col·laboració amb Cao Costoya, han construït l'estudi d'Antoni Giberga, a través del qual s'acosten al discurs liberal progressista, pensament del qual Giberga en fou valedor i executor des de diversos càrrecs polítics.⁹⁴ Aquestes aproximacions doncs permeten, des de la individualitat, aprofundir en la complexitat discursiva dins les diverses corrents de pensament que confluïren i propiciaren les bullangues i, alhora, ajuden a comprendre el vincle establert entre l'individu i el col·lectiu.

4. EL DARRER GIR, UNA HISTÒRIA POLÍTICA DEL LENGUATGE

A finals de la dècada de 1960 es produí, a escala internacional, l'esclat de l'anomenat gir lingüístic, una perspectiva desenvolupada des de distints camps de les ciències socials que venia a entendre al llenguatge com l'agent constitutiu de la producció social de significat, això és, al llenguatge com a font de comprensió i reacció davant de la realitat. Sent un moviment existent des de mitjans del segle XX, la història de les bullangues no ha estat treballada des d'aquesta perspectiva fins als estudis que Jesús de Felipe dedicà a comprendre l'origen del moviment obrer. Partint de l'anàlisi de l'evolució del concepte de *treball*, de Felipe entén la progressiva presa de valor social d'aquest, produïda arrel de l'establiment del pensament liberal-capitalista, com a gènesi de la presa de valor social per part dels treballadors.⁹⁵ L'autor entén la dècada de 1830 com un període en què el col·lectiu obrer es troba en gestació incapaç de mobilitzar-se com a grup amb identitat i objectius concrets però, alhora, en un procés de presa de valor individual i col·lectiva marcat per la concepció liberal del *treball* com a virtut i font de progrés. Dotar-se de valor social, segons de Felipe, permetia al treballador considerar-se part útil de la societat i, consegüentment, entendre-se'n ciutadà de ple dret. Consideració què, un cop assolida, permetria configurar protestes i mobilitzacions justificades en l'atac a uns drets socials que els treballadors -ara- consideraven legítimes. Així, i tal com havia afirmat Josep Maria Fradera a inicis del nou mil·lenni,⁹⁶ l'ideari de drets i deures del ciutadà s'entén com una eina clau en la mobilització de les classes populars al llarg del període de les bullangues.

⁹³ Garcia Rovira, 2008.

⁹⁴ Ghanime i Cao Costoya, 2013.

⁹⁵ De Felipe, 2008.

⁹⁶ Fradera, 2002.

El gir lingüístic, que afavoreix l'elaboració d'una història dels conceptes o, *Begriffsgeschichte* com diria Reinhart Koselleck,⁹⁷ també ha estat clau per a replantejar el mateix concepte de *bullanga* i, paral·lelament, per conèixer l'impacte que l'ús d'aquest terme ha tingut en la comprensió de la Barcelona de les bullangues. Vehiculant l'estudi a través dels plantejaments metodològics de Javier Fernández Sebastián i Juan Francisco Fuentes,⁹⁸ autors com Jordi Roca Vernet i Núria Miquel Magrinyà⁹⁹ han apuntat què, tot i que el vocable *bullanga* resulta, en origen, equivalent a *disturbio*, *riot* o *émeute*, substantius usats per a descriure situacions de mobilització, protesta o amotinament de forma genèrica, la historiografia del segle XIX va treballar per a vincular-lo específicament a les revoltes del bienni 1835-37. De manera progressiva el vocable s'associà als fets revolucionaris i, d'un terme genèric i intercanviable, passà a convertir-se en un qualificatiu denominador d'unes mobilitzacions populars succeïdes en un període específic de la història d'Espanya.¹⁰⁰ Quina era la motivació de la historiografia per a produir tal vincle? La resposta, segons Roca Vernet i Miquel Magrinyà, es troba en les connotacions, de caràcter pejoratiu, que arrossegava el terme *bullanga*, així com en la capacitat d'afegir progressivament, un cop vinculat el vocable amb els fets, noves i majors connotacions negatives a tal vocable. Si *bullanga* era vinculat a violència indiscriminada, manca d'un objectiu polític, menyspreu respecte de la propietat privada i la pau social, entre d'altres, les *Bullangues de Barcelona* esdevenien, mitjançant la repetició historiogràfica de tals connotacions, moviments despresos de raó, moguts per la ràbia i enfocats a la violència i la destrucció indiscriminada. En definitiva, establir un vincle directe entre un terme vilipendiat com *bullanga* i les protestes populars del període 1835-1837, permetia demonitzar tals successos i prendre'ls tot valor positiu, tot valor polític, especialment, en sentit liberal.

Seguint les investigacions dels citats Jordi Roca Vernet i Núria Miquel Magrinyà, l'èxit d'associar el terme *bullanga* amb les revoltes d'aquest bienni es troba en la capacitat de tal vincle per a dissociar les protestes en forma de *bullanga* del procés de reforma liberal. En la capacitat de les connotacions negatives vinculades al substantiu *bullanga* de traspasar-se a les revoltes populars del bienni 1835-37 i, en conseqüència, condicionar la memòria d'aquest fenomen en separar-lo d'un vincle amb el liberalisme què, per a alguns dels que deixaren testimoniatge dels fets, resultava evident.¹⁰¹

⁹⁷ Koselleck, 2006.

⁹⁸ Fernández Sebastián; Francisco Fuentes, 2002.

⁹⁹ Roca Vernet, 2019; Roca Vernet; Miquel Magrinyà, 2021: 258-261.

¹⁰⁰ García Rovira, 1992: 94.

¹⁰¹ La literatura popular del període feu palès aquest mateix vincle trobant-se, a *Bullangas de Barcelona*, cançó publicada per la Llibreria de Juan Llorens a finals del bienni 1835-37, estrofes com la següent: "Aguardando el buen/ Bullanga/ Mas favorable ocasion./ La encontró á los quince/ Agosto/ Qué fué quinta operacion:/ Constitución clamó a/ voces;/ Por fin se restableció/ La misma del año doce/ Y el Estatuto murió."

5. CONCLUSIONS

Un cop resseguida l'evolució de les perspectives d'estudi de la Barcelona de les bullangues, resulta necessari ressaltar dues qüestions. En primer lloc, és evident l'existència d'una tendència progressiva vers la substitució dels paradigmes d'estudi purament socioeconòmics, per marcs d'anàlisi històrica en els quals el factor socioeconòmic s'entén subjacent al protagonisme de la qüestió política. La penetració d'una historiografia cultural i social de la política junt amb el desmantellament dels postulats globalistes a escala internacional, es troben en la gènesi d'aquesta transformació i, paral·lelament, s'han d'entendre promotors d'una interpretació en la qual els discursos polítics s'ubiquen com a motor de les bullangues. Les qüestions de classe queden relegades a un segon pla i, per un camí o altre,¹⁰² des de 1990, la pràctica totalitat de la historiografia troba, en la penetració i assimilació del discurs liberal entre les classes populars, la raó principal de la seva mobilització en forma de bullanga.

En segon lloc i recordant les paraules d'Anna Maria Garcia Rovira amb les quals s'obrien aquestes pàgines, és evident l'augment de producció historiogràfica i, consegüentment, de coneixement relatiu al període de les bullangues però resulta també evident la necessitat de seguir treballant-lo amb major profunditat. Perspectives com la història cultural de la política, aplicada amb comptagotes les darreres dues dècades, haurien de rebre major atenció per a construir coneixement respecte d'aspectes clau com l'anticlericalisme, la religiositat i les formes d'oci vinculades a les bullangues. Poc a poc esdevé indiscutible el protagonisme popular en les protestes del bienni revolucionari (1835-1837) pel que, comprendre els elements i les idees que vehicularen tals protestes permetria conèixer el discurs —en gestació— del món popular. En una línia similar i, tal com s'han renovat els estudis sobre politització popular durant el Trienni Liberal (1820-1823),¹⁰³ treballar espais de sociabilitat -cafès, milícia, societats secretes, etc.- dotaria a la historiografia d'una visió més completa respecte del procés de configuració d'aquest discurs popular i, per tant, de les bullangues.

Rere la mateixa voluntat, seria interessant l'aplicació d'una perspectiva d'història global, això és, la construcció d'una història de les bullangues de Barcelona elaborada en relació amb fenòmens similars i coetanis a escala internacional. Les darreres dècades, de la mà dels plantejaments de Christopher Bayly¹⁰⁴ i Jürgen Osterhammel,¹⁰⁵ han estat hoste del creixement d'una història global que, respectant les característiques pròpies de cada estat, comprèn el traspàs d'idees i discursos mitjançant la paraula escrita així com les sinergies generades entre territoris amb situacions similars, claus en l'esdevenir històric

¹⁰² Genís Barnosell i Jesús de Felipe, per assenyalar un exemple, construeixen postulats oposats però, en relació amb el que es comenta aquí, ambdós doten al discurs polític de la capacitat per a mobilitzar les classes populars en forma de bullanga.

¹⁰³ Roca Vernet, 2007.

¹⁰⁴ Bayly, 2004.

¹⁰⁵ Osterhammel, 2009.

d'aquests. Específicament, respecte de les connexions existents entre processos revolucionaris separats per fronteres, els estudis de Lucy Riall¹⁰⁶ i Eugenio F. Biagini¹⁰⁷ han proposat l'existència de sinèrgies claus per al sorgiment d'aquests. Partint de tals estudis i coneixent que les bullangues de Barcelona es produeixen enmig de la segona onada de revolucions liberals a Europa, és a dir, enmig d'un context internacional amb el qual comparteix clares similituds. Teixir un estudi de caràcter internacional, una anàlisi de les connexions, de les semblances i de les diferències entre els processos succeïts coetàniament a Europa, permetria construir una història global d'aquesta i, alhora, conèixer millor les característiques específiques de processos propis com les bullangues de Barcelona i el procés revolucionari en el qual es trobaren incloses.

BIBLIOGRAFÍA

- ARNABAT, Ramon, "La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política", *Barcelona Quaderns d'Història*, n° 10, 2004, pp. 11-58.
- ARTOLA, Miguel, *Los orígenes de la España contemporánea*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1959.
- BARNOSELL, Genís, *Orígens del sindicalisme català*, Eumo, Vic, 1999.
- "Ideologia, política i llenguatge de classes en el primer sindicalisme, 1840-1870", *Barcelona Quaderns d'Història*, n° 6, 2002, pp. 35-49.
- "Consens i revolució. Poble i nació a la Barcelona de la Revolució Liberal, 1835-1843", *Barcelona Quaderns d'Història*, n° 10, 2004, pp. 137-170.
- "La Constitución de 1812 en Barcelona, 1833-43", *Rúbrica Contemporánea*, vol. 1, n° 1, 2012a, pp. 79-94.
- "God and Freedom: Radical Liberalism, Republicanism, and Religion in Spain, 1808-1847", *IRSH* [en línia], n° 57, 2012b, pp. 37-59. Disponible a <http://dx.doi.org/10.1017/S0020859011000733>
- BARRAQUER I ROVIRALTA, Gaietà, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1917.
- BAYLY, Christopher, *The Birth of the Modern World, 1780-1914. Global Connections and Comparisons*, Blackwell Publishers, Oxford, 2004.
- BAYLY, Christopher; BIAGINI, Eugenio F., *Giuseppe Mazzini and the globalization of democratic nationalism* 1830-1920, British Academy, Regne Unit, 2008.
- CARO BAROJA, Julio, *Introducción a una historia contemporánea del anticlericalismo español*, Istmo, Madrid, 1980.
- CARRERA PUJAL, Jaime, "La guerra civil y las revueltas de 1835 a 1843". a *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, Tom III, Bosch, Barcelona, 1957.
- CASTELLS, Irene, *La utopia insurreccional: las conspiraciones liberales en el sur de España durante la ominosa década (1823-1831)*, Tesi doctoral dirigida per Josep Fontana Lázaro, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1981.
- "La rivoluzione liberale spagnola nel recente dibattito storiografico", *Studi Storici*, vol. 36, n° 1, 1995, pp. 127-161.
- y GARCIA ROVIRA, Anna Maria, "Pronunciamientos, Juntas y Bullangas: ideología y práctica política en la Revolución liberal. El caso español y catalán", *Le jacobinisme 1789-1989: [Reacció i Revolució a Catalunya i a Espanya, 1789-1837] ;[Actes del Col·loqui celebrat a la Universitat Autònoma de Barcelona durant els dies 4, 5 i 6 de maig de 1989]*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1989, pp. 351-363.
- CASTILLO MAYONE, Joaquín, *Las Bullangas de Barcelona ó sacudimientos de un pueblo oprimido por el Despotismo Ilustrado*, Imprenta de A. Gaspar y Com-

¹⁰⁶ Riall, 2007.

¹⁰⁷ Bayly; Biagini, 2008.

- pañía, Barcelona, 1837.
- COROLEU, Josep, *Memorias de un menestral de Barcelona, 1792 - 1864*, Biblioteca de La Vanguardia, Barcelona, 1888.
- CORRALES BURJALÉS, Laura, "La imatge constitucional en el procés de la revolució liberal (1808-1840)", *Rubrica contemporanea*, Vol. 1, n.º 1, 2012, pp. 47-77.
- *L'estampa i la primera guerra carlina a Catalunya (1833-1840)*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 2014.
- CORTEGUERA, Luis, "Artisans and the New Science of Politics in Early Modern Europe" *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, vol. 43, n.º 3, 2013, pp. 599-621.
- CURET, Francesc, *Rebombaris i bullangues de Barcelona*. Editorial Bruguera, Barcelona, 1971.
- DE FELIPE REDONDO, Jesús, "El concepto moderno de trabajador y los orígenes del movimiento obrero español (1830-70)", a NICOLÁS MARÍN, María Encarna i GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Carmen (coords.), *Ayer en discusión: temas clave de Historia Contemporánea hoy*, Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones, Murcia, 2008, pp. 40-59.
- DELGADO, Manuel, *La Ira sagrada: anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, Humanidades, Barcelona, 1992.
- "Anticlericalismo, espacio y poder. La destrucción de los rituales católicos, 1931-1939", *Ayer*, n.º 27, 1997, pp. 149-180.
- "Violencia anticlerical e iconoclasta en la España contemporánea", a LEDESMA VERA, José Luis; MUÑOZ SORO, Javier i; RODRIGO, Javier (coord.), *Culturas y políticas de la violencia: España siglo XX*, Siete Mares, Madrid, 2005, pp. 75-100.
- y MARTÍN LÓPEZ, Sarai. "La violencia contra lo sagrado. Profanación y sacrilegio: una tipología", *Vínculos de Història*, n.º 8, 2019, pp. 171-188.
- FÉRNANDEZ SEBASTIÁN, Javier; FRANCISCO FUENTES, Jesús, *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Alianza Editorial, Madrid, 2002.
- FONTANA, Josep, *La revolución liberal (Política y hacienda 1833-45)*, Ministerio de Hacienda. Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1977.
- *La Hacienda en la historia de España: 1700-1931*, Ministerio de Hacienda, Madrid, 1980.
- *Hacienda y Estado en la crisis final del antiguo régimen español, 1823-1833*, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 2001.
- *La revolució liberal a Catalunya*, Eumo, Vic, 2003.
- FONTBONA, Francesc, *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 1992.
- FRADERA, Josep Maria, "La Catalunya liberal: elements per una reinterpretació", *Barcelona Quaderns d'Història*, n.º 6, 2002, pp. 7-17.
- FUREIX, Emmanuel, "La protestation rituelle: modernisation d'un répertoire politique (1814-1848)", a CARON, Jean-Claude, CHAUVAUD, Frédéric, FUREIX, Emmanuel y LUC, Jean-Noël (dir.), *Entre violence et conciliation. La résolution des conflits sociopolitiques en Europe au XIXe siècle*, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2008, pp. 169-187.
- GARCIA MONERRIS, Encarna, "El territorio cuarteado, o cómo organizar el "Gobierno de los Pueblos", a RAMÍREZ ALEDÓN, Germán i LA PARRA LÓPEZ, Emilio (eds.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada: foro de debate*, Valencia, 25 a 27 de octubre de 2001, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alicante, 2018, pp. 79-123.
- GARCIA ROVIRA, Anna Maria, "Liberalisme "no respectable" i poble menut urbà: bullangues i revolució (1832-1835)", *Recerques: Història, economia i cultura*, n.º 22, 1989a, pp. 45-62.
- *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Eumo Editorial, Vic, 1989b.
- "Les bullangues de Barcelona", a *Actes de les primeres jornades de debat «Revoltes populars contra el poder de l'Estat»*, Reus, 18-20 d'octubre de 1990, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992, p. 94.
- *El primer republicanisme. La Barcelona revolucionària, 1835-1837*, Projecte d'Investigació per a la càtedra d'Història Contemporània d'Espanya de la Universitat de Girona, Girona, 1996.
- "Radicalismo liberal, republicanisme y revolución (1835-1837)", *Ayer*, n.º 29, 1998a, pp. 63-90.
- "Sociedades secretas, facciones y partidos políticos en la Barcelona de la Revolución Liberal (1835-1837)", *Trienio*, n.º 32, 1998b, pp. 67-102.
- "Significat de la revolució liberal", *Barcelona Quaderns d'Història*, n.º 6, 2002, pp. 19-34.
- "Ramón Xaudaró, el «Marat barcelonés»" a PÉREZ LEDESMA, Manuel i BURDIÉL, Isabel (eds.), *Liberales eminentes*, Marcial Pons, Madrid, 2008, pp. 125-156.
- GHANIME, Albert, "La identitat de Covert-Spring, un repte erudit", *L'Avenç*, n.º 174, 1993, pp. 24-31.
- *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Abadia de Montserrat, 1995a.
- "Apunts sobre el pensament de José Andrew de Covert-Spring", *L'Avenç*, n.º 195, 1995b, pp. 12-16.
- "Aproximació als periòdics i als periodistes de la Barcelona de 1820 a 1839", *Cercles: revista d'història cultural*, n.º 5, 2002, pp. 52-78.
- y CAO COSTOYA, David, *Antoni Gibergera i el liberalisme progressista a Barcelona durant la minoria d'edat d'Isabel II*, Ajuntament de Barcelona Institut de Cultura, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Barcelona, 2013.
- GIL NOVALES, Alberto, *Las Sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, Tecnos, Madrid, 1975.
- GRAU, Maria, "Andrew Covert-Spring: assaig de construcció d'un personatge històric", *Els Marges*, n.º 452, 1992, pp. 7-25.
- GUILLAMET, Jaume, *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*, Arxiu Municipal de Barcelona, Barcelona, 2003.
- *L'Arrencada del periodisme liberal: política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874*, Eumo Editorial, Vic, 2010.
- HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria, *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*, Fundació Caixa de Catalunya, Barcelona, 1995.
- IHL, Olivier, *La fête républicaine*, Gallimard, París, 1996.
- JANKE, Peter, *Mendizábal y la instauración de la monarquía constitucional en España (1790-1853)*, Siglo XII de

- España, Madrid, 1974.
- JORBA, Manuel, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època: Trajectòria ideològica i professional*, Curial, Barcelona, 1984.
- JURETSHCKE, Hans, *Origen doctrinal y gènesis del romanticismo español*, Editora Nacional, Madrid, 1954a.
- “Del romanticismo liberal en Cataluña”, *Revista de Literatura*, nº VI, 1954b, pp. 9-30.
- KOSELLECK, Reinhart, *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006.
- LECUYER, Marie-Claude, “Fêtes civiques et libéralisme en Espagne (1812-1843)”, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, nº 30-31, 2000, pp. 49-66.
- LEFEBVRE, Georges, *Quatre-vingt-neuf*, Maison du Livre, París, 1939.
- LIDA, Clara E., *Anarquismo y revolución en la España del XIX*, Siglo XXI, Madrid, 1972.
- LONGARES, Jesús, “La edición de libros en Barcelona durante el romanticismo liberal (1833-1843)”, *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, nº 25, 1975, pp. 119-132.
- LONGARES, Jesús, “Los periodicos de la menor edad de Isabel II (intento de metodo)”, *Cuadernos de historia económica de Cataluña*, nº 14, 1976a, pp. 215-252.
- *Política y religión en Barcelona (1833-1843)*, Editora Nacional, Madrid, 1976b.
- LOUSADA, Marie Alexandre, “Public space and popular sociability in Lisbon in the early nineteenth century”, *Santa Barbara Portuguese Studies*, vol. IV, 1997, pp. 220-232.
- MALUQUER, Jordi, *La crisis del modelo liberal en España: el nacimiento del movimiento obrero y las primeras formulaciones socialistas (1835-1868)*, Tesi doctoral inédita, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 1975.
- *El socialismo en España 1833-1868*, Crítica, Barcelona, 1977.
- MARIOT, Nicolas, “Qu’est-ce qu’un ‘enthousiasme civique’? Sur l’historiographie des fêtes politiques en France après 1789”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 63e année, 2008, pp. 113-139.
- MESTRE, Jesús, *Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)*, Tesi doctoral dirigida per Josep Termes, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985.
- MOLINER, Antoni, “El movimiento juntero de 1835 y la Revolución liberal”, *Anuario del Departamento de Historia*, Universidad Complutense de Madrid, nº 5, 1993, pp. 43-55.
- “El anticlericalismo popular durante el bienio 1834-1835”, *Hispania sacra*, vol. 49, nº 100, 1997a, pp. 497-541.
- MOLINER, Antoni, *Revolución burguesa y movimiento juntero en España: (la acción de las juntas a través de la correspondencia diplomática y consular francesa, 1808-1868)*, Milenio, Madrid, 1997b.
- “Anticlericalismo y revolución liberal (1833-1874)”, a LA PARRA LÓPEZ, Emilio i SUÁREZ CORTINA, Manuel (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1998, pp. 69-125.
- “El juntismo en la primera mitad del siglo XIX como instrumento de socialización política”, a DEMANGE, Christian; GÉAL, Pierre; HOCQUELLET, Richard; MICHONNEAU, Stéphane; SALGUES, Marie (coords.), *Sombras de mayo: mitos y memorias de la Guerra de la Independencia en España (1808-1908)*, Casa de Velázquez, Madrid, 2007, pp. 65-83.
- “Clericalismo y anticlericalismo en la España Contemporánea”, *Història: Questoes & Debates*, nº 55, 2011, pp. 59-82.
- NAVICKAS, Kristina, “Moors, Fields, and Popular Protest in South Lancashire and the West Riding of Yorkshire, 1800-1848”, *Northern History*, vol. 46, nº 1, 2009, pp. 93-111.
- OLLÉ ROMEU, Josep Maria, *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya (1835-37)*, Edicions 62, Barcelona, 1969.
- *El moviment obrer a Catalunya. 1840/1843*, Nova Terra, Barcelona, 1973.
- *Les bullangues de Barcelona durant la Primera Guerra Carlina (1835-1837)*, El Mèdol, Tarragona, 1993.
- OSTERHAMMEL, Jürgen, *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, C. H. Beck, München, 2009.
- OZOUF, Mona, *La fête révolutionnaire 1789-1799*, Gallimard, París, 1976.
- PARÍS, Álvaro, “Politización popular contrarrevolucionaria en la europa meridional: reflexiones cruzadas entre Madrid, el midi de Francia y Nápoles (1789-1850)”, a AMELANG, James S.; ROBRES, Fernando Andrés; BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael; FRANCH BENAVENT, Ricardo i GALANTE BECERRIL, Mirian (eds.), *Palacios, Plazas, Patíbulos. La sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, Tirant Humanidades, València, 2018, pp. 313-326.
- PASAMAR, Gonzalo Vicente, “Las «historias de España» a lo largo del siglo XX: las transformaciones de un género clásico”, a GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo (coord.) *La construcción de las Historias de España*, Marcial Pons, Madrid, 2004.
- PATXOT I FERRER, Ferran, *Las ruinas de mi convento: historia contemporània*, Imprenta de Cervantes, Barcelona, 1851.
- RAÜLL, Francesc, *Historia de la conmoción de Barcelona, en la noche del 25 al 26 de julio de 1835, causas que la produjeron, y sus efectos hasta el día de esta publicación*, Imprenta de A. Bergnes, Barcelona, 1835.
- RIALL, Lucy, *Garibaldi: Invention of a Hero*, Yale University Press, New Haven, 2007.
- RISQUES, Manel, “La insurrecció de Barcelona pel novembre de 1842. La seva dinàmica social”, *Recerques: Història, economia i cultura*, nº 10, 1980, pp. 93-112.
- RISQUES, Manel, “«...pues la ley que no regía, sólo allí se proclamó...» La perseverant excepcionalitat política. Catalunya, 1835-1840”, *El contemporani: revista d’his-*

- tòria, nº 4, 1994, pp. 17-22.
- *El govern civil de Barcelona al segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.
 - “Los Jefes políticos de Barcelona durante la revolución liberal (1833-1843)”, a *El gobernador civil en la política y en la administración de la España contemporánea*, Ministerio del Interior, Madrid, 1997.
- ROCA VERNET, Jordi, *Política, liberalisme i revolució. Barcelona, 1820-1823*, Tesi doctoral dirigida per Lluís Ferran Toledano González, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2007.
- “Representar y celebrar el proceso de construcción nacional”, a GABRIEL SIRVENT, Pere; POMÉS I VIVES, Jordi; FERNÁNDEZ GÓMEZ, FRANCISCO (eds. lit.), “*España res publica*”: nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX), Comares, Madrid, 2013a, pp. 3-10.
 - “Las plazas y la representación de la nación liberal, Barcelona 1820-1857”, a GABRIEL SIRVENT, Pere; POMÉS I VIVES, Jordi; FERNÁNDEZ GÓMEZ, FRANCISCO (eds. lit.), “*España res publica*”: nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX), Comares, Madrid, 2013b, pp. 11-23.
 - “Las sociedades patrióticas del liberalismo exaltado al liberalismo democrático (1820-1854): una práctica de sociabilidad formal liberal”, a ARNABAT, Ramon i Mata; DUCH PLANA, Montserrat (coords.), *Historia de la sociabilidad contemporánea: del asociacionismo a las redes sociales*, Universitat de València, Servei de Publicacions, València, 2014, pp. 39-68.
 - “Fiestas cívicas en la Revolución Liberal: entusiasmo y popularidad del régimen”, *Historia Social*, nº 86, 2016a, pp. 71-90.
 - “Ciudadans: industrials, menestrals i obrers. De l'Escola Pia de Sant Antoni als carrers de Barcelona”, a CANET CARPETA, Enric; FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi (coords.), *L'Escola Pia de Sant Antoni. Dos-cents anys al barri i a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2016b, pp. 76-110.
 - “Els historicismes de la revolució liberal: nous significats per als espais de Barcelona”, *Cercles. Revista d'Història Cultural*, nº 19, 2016c, pp. 305-330.
 - “Las fiestas cívicas del Trienio Progresista (1840-1843): Progresistas enfrentados y desafío a la regencia”, *Historia Contemporánea*, nº 56, 2018, pp. 7-45.
- ROCA VERNET, Jordi, “«Bullanga», a new word for a new liberalisme” [en línia], a *To the barricades. Objects that tell the story of popular protest in Europe, 1815-1850*, University of Warwick, Coventry, 2019.
- “Militias and Volunteer Forces: Popular Mobilisation in Times of Revolution (1820-1843)”, a PALACIOS, Diego i LUJÁN, Oriol (eds.), *Languages, discourses and practices beyond the vote: New perspectives in the nineteenth century*, Palgrave-Macmillan, Studies in Political History, 2022.
- y MIQUEL MAGRINYÀ, Núria, *La bullanga de Barcelona. La ciutat en flames*, Rosa dels Vents, Barcelona, 2021.
- ROMEÀ CASTRO, Celia, *Barcelona romántica y revolucionaria: una imagen literaria de la ciudad, década de 1833 a 1843*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994.
- ROMERO MARÍN, Juanjo, “La dramaturgia social. Dios y fuego en la Barcelona del siglo XIX”, *Hispania nova: Revista de historia contemporánea*, nº. 1, 1998-2000.
- “La construcció de la cultura d'ofici durant la industrialització. Barcelona, 1814-1860”, *Revista d'etnologia de Catalunya*, nº 24, 2004, pp. 132-139.
 - “D'agremiats a menestrals. Els artesans barcelonins de 1814 a 1860”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, nº XVI, 2005, pp. 201-219.
- RUCABADO, R, *Recordatori del 1835*, Editorial Políglota, Barcelona, 1935.
- RUDÉ, George, *The Crowd in the French Révolution*, Oxford University Press, Oxford, 1967.
- SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel, *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña: (1833-1840)*, Tesi doctoral dirigida per Josep Fontana Lázaro, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1995a.
- “Voluntarios realistas, voluntarios de Isabel II y milicia nacional, o en la guerra también hay clases (Cataluña, 1832-1837)”, *Historia Social*, nº 23, 1995b, pp. 21-40.
 - *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*, Pagès, Lleida, 1999a.
 - “De repente, el verano de 1835”, *Historia Social*, nº. 34, 1999b, pp. 3-26.
- SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*, Alpha, Barcelona, 1934-1935.
- SOLDEVILA, Ferran, *Historia de España*, Ariel, Barcelona, 1952-1959.
- THOMPSON, Edward P., *The Making of the English Working Class*, Victor Gollancz Ltd., Regne Unit, 1963.
- VICENS VIVES, Jaume.; LLORENS, Meritxell, *Industrials i polítics del segle XIX*, Teide, Barcelona, 1958.
- ZAVALA, Iris, “Las sociedades secretas: prehistoria de los partidos políticos españoles”, *Bulletin Hispanique*, Vol. 72, nº 1-2, 1970, pp. 113-147.
- ZAVALA, Iris, *Masones, comuneros y carbonarios*, Siglo XXI, Madrid, 1971.